

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3, Ocak /January 2020, ss. 227-228.

Geliş Tarihi–Received Date: 10.01.2020 Kabul Tarihi–Accepted Date: 14.01.2020

KİTAP İNCELEMESİ – BOOK REVIEW

MADDİ BULUNTULARA GÖRE KUMAN/KIPÇAKLARDA KÜLTÜREL HAYAT*

PINAR YİĞİT TÜRKER**

Gece Kitaplığı tarafından 2019 yılında basılan bu eser, Aslı Çandarlı Şahin tarafından 2017 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı'nda doktora tezi olarak sunulan araştırma tezinin tekrar gözden geçirilip basılmış hâlidir.

Askerî yetenekleri ile bilinen Kuman/Kıpçaklar,¹ kaynaklarda Avrasya bozkır kuşağında çok geniş bir sahada hâkimiyet kuran tek Türk boyu olarak geçmektedirler. Kumanların Türkistan'dan başlayan zorunlu göç yolculukları, birtakım Türk boylarını da kendilerine dâhil ederek Tuna ve Karpat Havzası'nda son bulmuştur. Onların etkin oldukları bu muazzam saha Türk tarihine “Deşt-i Kıpçak/Kıpçak Bozkırları” olarak geçmiştir.² Deşt-i Kıpçak, Ruslarda “Zemlja Poloveckaja” (Polovci Ülkesi) veya “Pole Poloveckoe” (Polovci Ovası), Latin kaynaklarında da *Cumania* olarak bilinir.³ Türk tarihinde, bugüne kadar Kuman/Kıpçaklar ve siyasi faaliyetleri hakkında pek çok eser kaleme alınmıştır. Ancak bu eserlerde onların kültürel etkinlikleri ve kültürel yapıları hakkında fazla bilgiye rastlamayız. Yazar bu durumu iyi bir şekilde tespit etmiş ve özellikle arkeolojik kaynakları da göz önünde bulundurarak alanındaki boşluğu doldurmaya yönelik bir eser kaleme almıştır.

Kuman/Kıpçaklar Türk tarihinin önemli bir özelliği olan “Balbal dikme” geleneğini daha da geliştirerek, hâkim oldukları coğrafyada “taş heykel dikme” geleneğini oluşturmuşlardır ve bu sayede Türk tarihinde “tarihlerini taşa kazıyan boy” olarak bilinmişlerdir. Çünkü taş heykeller çok sağlam yapıda kaldıklarından kültürel kimlik verilerinin geçmişten günümüze kadar korunmasını sağlamışlardır. Ayrıca bu eserde adı geçen Türk boyu sadece Kıpçak ya da sadece Kuman yerine Kuman/Kıpçak olarak verilmiştir. Bunun sebebi başlangıçta iki ayrı boy olan Kuman ve Kıpçakların 11. yüzyılda vuku bulan Kun-Sarı göçü nedeniyle karışarak yollarına birlikte devam etmeleridir. Ancak eserde 11. yüzyıla kadar sadece Kıpçak, devam eden süreçte Kuman/Kıpçak ifadesinin kullanılmasına özen gösterildiği görülmektedir.

Eser *Takdim* (s. 13-17) yazısıyla başlayıp, *Önsöz* (s. 17-21), *Giriş* (s. 21-35) ile devam etmiş, altı bölüm şeklinde kaleme alınmış, *Sonuç* (s. 319-325), ve *Kaynakça* (s. 325-358) bölümleriyle son bulmuştur.

Eserin birinci bölümünde Kuman/Kıpçakların, Altay Dağları'ndaki ilk yurtlarından, 11. yüzyıl sonlarında Özü, Tuna ve Karpat arasında kalan coğrafyaya nasıl ulaştıklarından ve bu zamana kadar yaşadıkları sahanın coğrafyası ve bu coğrafyanın Kuman/Kıpçak yaşamına etkisi hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde Kuman/Kıpçaklara dair yapılan arkeolojik kazılar (İtil, Özü, Don-Donç, Kuban, Yayık kazıları) ve Kuman/Kıpçakların yaşadıkları sahanın dört bir yanına dağılmış olan (Ural dağlarından Tuna Nehri'ne kadar) taş heykel buluntularıyla ilgili bilgi edinmekteyiz. Taş heykel buluntularının haritalandırılması, okuyuculara Kuman/Kıpçakların göç yollarının izlenmesi, yazlık/kışlık olarak kullandıkları noktaların tespiti açısından değerli bilgiler vermektedir.

İkinci bölümde Türk toplum yapısında önemli olan oğuş, urug, bod, bodun ve il şeklinde devam eden teşkilatlanmanın Kuman/Kıpçaklarda nasıl cereyan ettiği ve Kuman/Kıpçakların aile yapısı incelenmiştir. Devamında Kıpçakları meydana getiren boylar, bu boy isimlerinin (Elbörili/Elbori, Toksoba, İt-Oba/Yetioba,

* Aslı Çandarlı Şahin, *Maddi Buluntulara Göre Kuman/Kıpçaklarda Kültürel Hayat*, Gece Kitaplığı, Ankara 2019, 358 s. ISBN: 978-605-7631-75-6

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, E-posta: pinaryigit07@hotmail.com

¹ Kumanların adı ve kökeni hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gyula Németh, “Die Volksnamen quman und qun, KCsA, III, 1940, Gyula Németh, “A Kunok neve és eredete”, Századok, 76, 1942, György Györffy, “A Kun és Komán népnév eredetének kérdése”, *A Magyarorságot Keleten Elemei* 1990, Károly Czeplédy “A Kunok eredetéről”, MNY, XLV, 1949, István Vásáry, “Népnév és Néptörténet (Kun, Kuman, Kıpçak, Kangli, Tatár), A Kárpát Medence és A Steppe, ed. Alfréd Márton, Budapest 2001.

² István Vásáry, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, Çev. İsmail Doğan, Ötüken, Ankara 2003, s. 236-240; Erdal Çoban, *Orta Çağ'da Kumanlar ve Macarlar*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2014, s. 5-8.

³ István Vásáry, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yky, İstanbul 2018, s. 21.

Burçoğlu, B.r.t./Barat/Beret/Barak, Arıs/As/Ars, Konguroğlu, Ulaşoğlu, Durut/Dört/Dörüt, Kol-oba/Kul-oba, Çortan, Karabörklü, K.n.n., Yimek, Kanglı) anlamı ve önemi verilmiştir. Bu bölümde en dikkat çeken nokta “*Kuman/Kıpçaklar bir devlet midir, değil midir?*” sorusuna aranan yanıttır. Kuman/Kıpçakların devletleşme sürecindeki sahip oldukları özellikler vurgulanmış, tüm boy birliğini temsil eden ortak bir hanedan boyunun bulunmaması ve tam devletleşme sürecindeyken Moğol İstilası’nın buna izin vermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Üçüncü bölüm Kuman/Kıpçakların askerî özelliklerinin tahliline ve bunun Türk tarihindeki yerine ayrılmıştır. Bu bölümden edindiğimiz bilgilerden yola çıkarak; Kuman/Kıpçakların askerî yeteneklerini ortaya çıkaran unsur diğer Türk boylarında da olduğu gibi savaşta ok ve yayı kullanmalarındaki ustalıktır. Savaş sırasında da geleneksel yapıyı takip etmişler, birlikleri kanatlara ayırmışlardır ve önceden planladıkları savaşlarda “*yelme*” adı verilen keşif birliği vasıtasıyla keşif seferleri düzenlemişlerdir. Ayrıca bu bölümde önemli olan diğer bir unsur Kuman/Kıpçakların ücretli askerlik meselesidir. Kuman/Kıpçaklar birçok farklı devletin tarihinde askerî kimlikleri ile ön plana çıkmışlar, bu devletlerin ordularında destek kuvvet olarak yer bulmuşlardır. Özellikle askeri ittifak konusunda Ruslarla ilişkileri farklı bir boyutta olmuş, Kuman/Kıpçak desteğini sağlayan Rus knezleri diğerlerine karşı ezici bir üstünlük elde etmişlerdir. Kuman/Kıpçaklar elbette bunları gerçekleştirmek için silah ve teçhizata (kılıç, bıçak, mızrak, gürz, mancınık, kalkan ve diğer kullandıkları silahlar, askeri kıyafetleri, zırh ve miğfer) ihtiyaç duymuşlardır. Eserde bunlarla ilgili bilgiler ise askerî özelliklerinin hemen ardından verilmiştir.

Kuman/Kıpçakların inançları ve inançlarını görünür hâle getirmek için kullandıkları semboller ve bu sembollerin anlamları dördüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. Buna göre Kuman/Kıpçakların manevi hayatının eski Türk dini ve Gök Tanrı inancı çerçevesinde geliştiği görülmüştür. Codex Cumanicus’ta yer alan “Tanrı”, “Tengri”, “Tengeri” ifadeleri de bunu doğrular niteliktedir. Türk inanç sisteminde yer alan tabiat kuvvetlerine olan bağlılık, “yer-su inancı”, ateşin temizleyici olduğu, kaybettikleri atalarının ruhlarına duyulan büyük saygı (atalar kültü) ve bunların Kuman/Kıpçaklardaki yaşama etkisi, ele geçirilen buluntularla birlikte değerlendirilmiştir. Kuman/Kıpçaklarda ölüm –ki onlara göre bir son değil yeni bir hayatın başlangıcıdır-, ölü gömme adetleri, öbür dünya görüşü, Gök Tanrı’ya ve atalara duydukları saygı göstergesi olarak kurban geleneği, ilelebet sürecek bir dostluğu simgeleyen kan kardeşliği, ant içme törenleri, Kuman/Kıpçakların yaşamının bir parçası olan falcılık ve kehanet ve son olarak Kuman/Kıpçaklar arasında benimsenen semavî dinler bu bölümde verilen bilgiler arasındadır.

Beşinci bölüm geniş bir alana yayılmış olan ve çoğunlukla konargöçer yaşam tarzını benimsemiş olan Kuman/Kıpçakların, Deşt-i Kıpçak’ta hayatlarını idame ettirmede uyguladıkları ekonomik faaliyetleri ve üretim işlerini konu almıştır. Bunun neticesi olarak Kuman/Kıpçaklarda da en önemli unsur hayvancılıktır. Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi yetiştirilen en önemli hayvan at olmuştur. Bunun dışında koyun, keçi, öküz ve inek de büyükbaş hayvancılıkta yerini almıştır. Açlık ve susuzluk gibi olumsuz koşullara dayanabilen ve taşımacılıkta da kullanılan deve, Kuman/Kıpçak grupları arasında beslenen hayvanlardandır. Hayvancılık dışında özellikle nehir yakınlarında bulunanlar tarafından balıkçılık ve Türk boylarının vazgeçilmez uğraşlarından olan avcılık da ekonomik faaliyetlerde önemli bir yere sahiptir. Kuman/Kıpçakların tarıma olan ilgisi sınırlı kalmış, iklim koşullarına da bağlı olduğundan ihtiyaçlarına yeteri kadar cevap vermemiştir. Ancak sahip oldukları coğrafya sayesinde Güneydoğu Avrupa’nın önemli ticaret yolu olan İtil ticaret yolunu ve Kırım sahilindeki liman şehirlerini etkin bir şekilde kullanmışlardır. Kuman/Kıpçaklardaki zanaat işleri de daha çok hayvancılıkla ilgilendiklerinden bu doğrultuda gelişme göstermiştir. Hayvansal ürünlerin işlenmesi ve günlük hayattaki kullanımı meşgul oldukları konular arasında gelmektedir. Özellikle eserin konusunu oluşturan taş işlemeciliğinin ve heykeltıraşlığın da en üst seviyeye ulaştığı görülmektedir.

Altıncı ve son bölümde Kuman/Kıpçakların barınma, yeme-içme ve giyim-kuşam gibi temel ihtiyaçları incelenmiştir. Buna göre Kuman/Kıpçakların temel ihtiyaçları konargöçer bir hayat yaşadıklarından dolayı bu doğrultuda şekillenmiştir. Giyim-kuşamda, günlük harekette ve uzun süren göç yolculuklarında engel olmayacak kıyafetler tercih etmişlerdir. Rahatlığın yanı sıra ipekli kumaşlar ve nakışlı işlemelere de rastlanıldığından şıklığın da göz ardı edilmediği anlaşılmaktadır. Kolye, gerdanlık, küpe, yüzük gibi takılardan ve saçlarına verdikleri şekillerden onların görselliğe de önem verdiklerini görmekteyiz.

Sonuç olarak eserde Kuman/Kıpçakların Türkistan coğrafyasından Doğu Avrupa’ya olan kültürel yolculukları maddi kültür kalıntıları kapsamında en ince ayrıntısına kadar verilmiştir. Eserin, araştırmaya yön veren kaynakların zenginliği ve arkeolojik malzemenin kullanılışı bakımından alanındaki boşluğu doldurmaya yönelik iyi bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır.

Deşt-i Kıpçak gibi muazzam bir coğrafyada hüküm süren Kuman/Kıpçakların kültürel yolculuğunu okuyucuyu sıkmadan ancak ince ayrıntıları da gözden kaçırmadan aktaran Aslı Çandarlı Şahin hocamızı tebrik eder, başarılarının devamını dileriz.